

Міністерство освіти і науки України

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького державного
педагогічного університету

Збірник наукових праць

Випуск 2

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2008

8. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе: [учебник для студ. педагогических ин-тов] / А. В. Текучев. – [2-е изд. перераб. и доп]. – М. : Просвещение, 1970. – 606 с.
9. Тихоша В. І. Рідна мова: [підручник для 10 класу гімназій, ліцеїв та шк. з поглибл. вивч. укр. мови] / Тихоша В. І., Плющ М. Я., Караман С. О. – К. : Освіта, 2004. – 352 с.
10. Українська мова: [підручник для 10-11 класів шкіл з українською та російською мовами навчання] / Біляєв О. М., Симоненкова Л. М., Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т. – [7-ме вид., перероб. і доп.] – К. : Освіта, 2004. – 240 с.
11. Устрицкий И. В. Изучение основ фонетики в средней школе / И. В. Устрицкий / под. ред. М. И. Матусевич. – Л. : Учпедгиз, 1948. – 136 с.

УДК 811.161.2`37+811.161.2`373.611

Н. М. Малюга

УРОКИ ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕМАТИКИ В 6–7 КЛАСАХ: ПОСИЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ

Малюга Н. М. Уроки загальнолінгвістичної тематики в 6–7 класах: посилення інформаційної складової.

Статтю присвячено проблемі застосування мовознавчих досліджень у практиці проведення вступних уроків з української мови. Ознайомлення вчителя-словесника з результатами етно-, соціолінгвістичних та власне мовознавчих досліджень посилить інформаційну складову вступних уроків з української мови, що сприятиме підвищенню пізнавальної активності учнів.

Ключові слова: мова, уроки загальнолінгвістичної тематики, результати мовознавчих досліджень, інформаційна складова.

Малюга Н. Н. Уроки общелингвистической тематики в 6-7 классах: усиление информационной составляющей.

Статья посвящена проблеме внедрения лингвистических исследований в практику проведения вступительных уроков украинского языка. Ознакомление учителя-словесника с результатами этно-, социолингвистических и собственно языковедческих исследований усилит информационную составляющую вступительных уроков украинского языка, что способствует повышению познавательной активности учащихся.

Ключевые слова: язык, уроки общелингвистической тематики, результаты языковедческих исследований, информационная составляющая.

Malyuga N. M. Lessons on general linguistic subjects in grades 6-7: intensifying the informational forming component.

The paper is devoted to the problem of applying linguistic studies in the practice of giving introductory lessons of Ukrainian. Teacher's examination of results of ethno-, sociolinguistica and linguistic research itself will intensify informational forming component of introductory lessons of Ukrainian and that will be conducive to increase of pupils' learning activity.

Key words: language, lessons on general linguistic subjects, results of linguistic research, informational forming component.

Ефективна методика викладання української мови може створюватися й удосконалюватися лише за умови постійного й усебічного врахування досягнень науки про мову. Шкільна програма з української мови містить вступні теми, які вимагають від учителя глибокої теоретичної підготовки: питання про роль мови в житті суспільства, про мову як історично змінне явище, про місце української мови серед інших мов світу. Серйозні теоретичні знання про мову потрібні вчителю не тільки для кваліфікованого викладу вказаних тем, але й для успішного вирішення нагальних завдань навчання української мови відповідно до вимог чинної програми, яка передбачає ознайомлення учнів зі значним обсягом теоретичних відомостей. Теоретичний і практичний рівень викладання української мови залежить від умілого використання вчителем-словесником методів і прийомів, вироблених мовознавством.

До висвітлення важливих мовознавчих питань шкільного курсу української мови звертаємося не вперше. Свого часу ми обґрунтовували необхідність застосування результатів мовознавчих досліджень у курсі української мови в середній школі, окреслювали шляхи подолання хибної практики проведення вступних уроків загальнолінгвістичної тематики [1; 2]. Мета цієї статті – через ознайомлення вчителя-словесника з результатами етно-, соціолінгвістичних та власне мовознавчих досліджень посилити інформаційну складову вступних уроків з української мови в 6-8 класах, що сприятиме підвищенню пізнавальної активності учнів.

Відомий данський лінгвіст Отто Есперсен пропонував навчати мови лише через мовлення, точніше, через текст: тим, хто опановує мову, не давати завчасно ні уявлень про будову, ні правил граматики, а досягати того, щоб вони самі, читаючи тексти, виявляли її структуру. У той же час виправданим є інший підхід, за якого учнів спочатку ознайомлюють з основними правилами граматики, домагаються їх засвоєння, а вже потім пропонують сконструювати граматично правильний текст. Питання «Чому ми вчимо – мови чи мовленню?» – далеко не риторичне; за умови різних відповідей на нього будуть обрані абсолютно різні підходи до методики навчання рідної та іноземних мов.

Так, мовною змістовою лінією Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови 5-12 класи в 6 класі передбачено тему «Краса і багатство української мови». Згідно з державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учень повинен знати засоби милозвучності української мови; знаходити їх у тексті; уміти використовувати у власному мовленні [4, 47].

В аспекті реалізації соціокультурної змістової лінії задля дослідження сфери відношень «Я і українська мова та література» рекомендовано для опрацювання тексти з тем «Краса і багатство рідної мови», «Історія виживання рідної мови», «Вічне життя українського слова»; для побудови власних висловлювань учнів запропоновано тему «Чистіше від сльози вона хай буде».

Сучасним чинним підручникам з української мови бракує інформації для допитливих, а також конкретних цифр. Учні мусять знати факти, які зміцнюють національну гідність, дозволяють пишатися своїм походженням, підносять цілеспрямовано понищений, поруйнований престиж української мови, культури. Як свідчать дані Єврокомісії, нині майже 2 мільйони мешканців країн ЄС володіють українською мовою; це не набагато менше, ніж знавців російської – однієї з шести світових мов.

За результатами конкурсу краси мов, що відбувся в Парижі 1934 року, українська мова за фонетичну розкіш, лексичне та фразеологічне багатство, синтаксичну гнучкість, потужні словотвірні можливості дістала загальне визнання – услід за французькою та перською.

Об'єктивні експериментально-психолінгвістичні дослідження, зокрема й за відомою шкалою Осгуда, різних європейських мов засвідчили, що за милозвучністю українська мова поступається лише італійській. Тому, мабуть, не випадково, що відома естрадна група «Депеш Мод» із Великобританії перезаписала одну з пісень свого нового альбому для популярної комп'ютерної гри «Сімз» мовою, утвореною синтезуванням лінгвістичного матеріалу української та тугалогу – однієї з мов, які побутують на Філіппінських островах. Герої електронної забавки також розмовляють цією вигаданою мовою.

У поезії та публіцистиці рідну для людини мову часто називають материнською. Від того, якої саме мови навчає мати дитину, і від її власної обізнаності з цією мовою залежатиме великою мірою загальне мовне обличчя народу. Це розуміли вже в найдавніші часи. В.Л. Федоренко наводить приклад жорстокого, але показового історичного факту: коли бретонці під тиском германців відійшли від Британії до французької Бретоні, вони знайшли там нащадків аланів; прибульці осіли, і щоб аланські жінки «не псували» мови, вони повідрізали їм усім язика. Така була «мовна політика» й боротьба за те, щоб усі підкорені говорили кельтською мовою [5, 110].

І науковці, і політики давно усвідомили вагу рідної мови для становлення особистості, стійкості нації, консолідації суспільства, зміцнення державності. З'явилася потреба офіційно закріпити дату відзначення Дня рідної мови. І в жовтні 1999 року на тридцятій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 21 лютого визначено Міжнародним днем рідної мови. Історія цього свята сягає своїм корінням драматичних подій. Саме 21 лютого 1952 року в азійській країні Бангладеш було жорстоко розстріляно демонстрацію захисників бенгальської мови, які вимагали для мови банго статусу державної. Нині в багатьох країнах світу на високому державному рівні відзначають цей день.

Художники слова обстоюють багатоманіття мов. Так, Расул Гамзатов у зв'язку з тим висловився до болю щемко: «Для мене мови народів – як зірки на небі. Я не хотів би, щоб усі зірки злилися в одну величезну зірку,

що займає півнеба. На те є сонце. Але хай сяють і зірки. Хай у кожної людини буде своя зірка».

За переписом 1926 року склад населення СРСР визначали представники 194 народів, а за переписом 1979 року – усього 101 етнічної групи. Отже, у Радянському Союзі зникло 93 народності разом зі своїми мовами. Це промовистий факт для оцінки успішності врегулювання мовних процесів.

Дослідник мовної політики, яку провадили різні режими на українських теренах в першій половині ХХ століття, Юрій Шевельов так визначав її специфіку за радянської доби: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. <...> радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» [6, 173]. Проте українська вижила.

У сучасній Росії, як і в колишньому СРСР, триває процес вимирання мов малих народів. Під загрозою зникнення перебувають, зокрема, водська мова (кількадесят мовців у селах поблизу Санкт-Петербурга), іжорська (дві сотні мовців у тому самому регіоні), вепська (близько трьох тисяч носіїв у Карелії, на Вологодщині, під Санкт-Петербургом), нганасанська (біля 800 мовців на півострові Таймир), кетська (до 700 носіїв на узбережжі Єнісею), ітельменська та енецька (приблизно по 100 носіїв на Чукотці). На межі тисячоліть у Росії видано Червону книгу мов цієї країни, де описано нежиттєздатні мови переважно народів Півночі (таких 17), Сибіру й Далекого Сходу (таких 26). Наприклад, камасинську нині пам'ятає лише одна літня жінка; симська мова має кількох носіїв.

Підтримка потрібна кожній мові, навіть дуже успішній, із широким спектром функцій. Англійська мова є державною або офіційною в 47 країнах. Її знає чверть населення земної кулі (за кількістю носіїв друга в світі), однак, як свідчать дані бюро перепису населення США, кожний п'ятий американець говорить удома не англійською. За прогнозами вчених, у 2025 році в Сполучених Штатах більше половини жителів рідною мовою вважатиме іспанську. І проблема не в тому, що хтось засумнівався в престижності англійської (такого просто не може бути) чи назвав її мовою села (як у ситуації з українською), першопричини такого стану не в мові, вони значно глибші.

У 7 класі мовною змістовою лінією Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови 5-12 класи передбачено тему «Мова – скарбниця духовності народу». Згідно з державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учень повинен знати, яку роль відіграє

мова у збереженні духовних надбань народу; уміти аргументовано довести своє твердження з теми уроку [4, 69].

В аспекті реалізації соціокультурної змістової лінії задля дослідження сфери відношень «Я і українська мова та література» рекомендовано для опрацювання тексти з тем «Мова – скарбниця духовності народу», «Походження терміна “Україна”».

Щодо походження та дефініції назви *Русь* дослідники не мають одностайної думки. Існує кілька версій. Згідно з норманською теорією, що зародилася у XVIII ст. у Німеччині й авторами якої є історики Г. Байєр та Г. Міллер, *русам* йменували племена норманів (варягів), вони започаткували державу слов'ян, саме від них пішла назва *Руська земля*. Українські історики загалом дотримуються антинорманських поглядів, хоч і не заперечують значний внесок варязьких князів та дружин у формування державного ладу Київської Русі.

Є інші пояснення походження оніма *Русь*. Так, мотиваційною базою могли послужити:

- руси – слов'янські племена, які жили в середній течії Дніпра;
- Рус – давнє слов'янське божество;
- Руса – у праслов'янській мові «річка» (звідси й назва «русло»).

Відповідно *Русь*, *Руська земля*, на думку українських учених, – це назва:

- території Київщини, Чернігівщини, Переяславщини (землі полян, сіверян, деревлян);

- земель, прилеглих до річок Рось, Росава, Роставиця, Роська та ін.;
- Київської держави, починаючи з IX ст.

Назва *Україна* (край, земля) означає територію, що була основою держави Київська Русь XI–XII ст. Уперше цей термін ужито в Київському літописі 1187 року на позначення Переяславської землі.

Олекса Пінчук та Петро Червяк у «Нарисах з етно- та соціолінгвістики» зауважують, що назви *Мала Русь* і *Велика Русь* виникли на церковно-му ґрунті й є кальками з грецької. Греки називали *Малою Грецією* метрополію, а *великою Грецією* – свої колоніальні володіння. Так само візантійські джерела називають *Малою Скіфією* власне причорноморську державу, а *Великою Скіфією* – усі землі та племена на північ – слов'янські, балтійські, фіно-угорські. Аналогічно вживалися й назви *Мала Вірменія* та *Велика Вірменія*.

1299 року, коли митрополит київський остаточно перебрався зі спустошеного татарами Києва до Москви, константинопольський патріарх задовольнив наполегливе прохання галицько-волинських князів про створення на їх землях окремої митрополії, назвавши її по-грецьки *Mikro Rosia* (тобто метропольна, корінна Русь).

І лише з приєднанням Східної України до Росії ця назва стала насаджуватися як назва краю та етносу. Аналогічне церковно-адміністративне походження назви *Великоросія* (колоніальні окраїни Русі, яка стала актив-

но вживатися московськими самодержавцями з 1589 року – після проголошення Москви «третім Римом», з акцентом, звичайно, на прямому значенні *велико* (тим паче, що грецької в Москві майже ніхто не знав). Тривалий час у Європі продовжували використовувати назви *Московія, московини (московити)*, так що Петру I та Катерині II доводилося навіть видавати укази про запровадження назви Росія [3, 64-65].

Сама назва національності *русский* у формі прикметника, а не іменника (*чий?*, а не *хто?*) досить промовиста: тут зафіксована не етнічна належність, а феодально-державна залежність.

Почуття національної зверхності (шовінізм) як типова риса росіян знайшло виразний вияв у їхній мові: *русская идея, великий русский народ, великий русский язык, богоизбранная нация, русская мисия (мисия России), особая русская открытость, всемирная отзывчивость русских* і т.ін., з одного боку, та *чукча* (переносн., зневажл.), *китаеза, немчура, япошка, хохол, Хохляндия, нацмен, чучмек, чурка, черномазый, жид* і т.ін. – з іншого [3, 40].

Схильність росіян до жорстокості, насильства, твердої влади також відбивається в мові: *подавляющее большинство* (укр. *більшість*); *супруги* (запряжені в пару) – укр. *подружжя* (друг); *брак* (брат) – укр. *шлюб* (злюб); *образование* (формування «по образцу») – укр. *освіта* (світло). Як свідчить наведений ілюстративний матеріал, мова зумовлює межі і спосіб розуміння етносом власного світу, вона набуває сили в слові, у якому поєднується об'єктивно-предметна та суб'єктивна смислова співвіднесеність. Акт утілення думки в слові є засобом вираження людини в суспільстві.

Думка про нерозривний зв'язок історії суспільства з мовою в афористичній формі була висловлена Якобом Гріммом: «Існує більш живе свідчення про народи, ніж кістки, зброя і могили: це мова».

Видатний російський маляр Михайло Врубель на запитання про те, чи любить він російське село, відповідав: «Люблю, але без людей, бо вони страшенно лаються. Уявіть собі картину: довкола ліс, поле, річка – краса! А вуха тільки й чують, що “твою мать” та “твою мать”!»

Натомість російський письменник Максим Горький у своєму оповіданні «Ярмарок у Говтві» про українців писав так: «Усе робиться повільно, але ґрунтовно, вдумливо. Ядреної і крутої лайки росіян, від якої дух у грудях спирає й очі на лоба лізуть, не чути, – її замінюють влучний гумор, що щедро прикрашає балачку. Не чути й російського "тикання"!»

Турецький мандрівник Ельвія Челеві, що відвідав Україну 1657 року, визнавав величезне багатство й виражальні можливості української мови, але лайливих слів нарахував у ній лише чотири, а саме: «*чорт*», «*дідько*», «*свиня*» і «*собака*».

Як відомо, російське слово «материться» походить від слова «мать», оскільки воно найчастіше фігурує в лайці цього народу. В українців, у яких

культ жінки-матері є надто сильним, аби вживати її ймення в лайці, використання грубих, нецензурних висловлювань на чиюсь адресу називається «батькуванням». Етимологія слова ж «лайка» прозоро вказує на ставлення наших далеких пращурів до цього явища – людина, яка послуговується названою лексикою, уподібнюється до собаки, що гавкає (пор. рос. «лает»). А така характеристика цього явища, як «лаятися по-чорному», пов'язана з уживанням під час побудови лайливих конструкцій слова «чорт» і похідних від нього – саме це слово для давніх українців було найстрашнішою лайкою.

Одним із визначних віртуозів лайки варто визнати російського царя Петра I. За свідченням очевидців, коли рубали голови бунтівним кремлівським стрільцям, цар-лихослів лаявся такою вуличною лайкою, яку силою його гніву було «сплетено в легендарну нитку з 74 слів» [5, 182].

Декому лаври Петра I не дають спокою і нині. Мабуть, забувши, що мова – це скарбниця духовності народу, наші північні сусіди вирішили привселюдно позмагатися у брутальній лайці. Так, 2 березня 2004 року в Москві відбувся відкритий чемпіонат з мату. У ньому взяли участь російські письменники, які використовують у своїх творах ненормативну лексику. Свою «майстерність» уживання нецензурних виразів у художньому контексті доводили як знаменитості, так і маловідомі автори.

Лаятися можна не тільки словесними засобами, а й, наприклад, за допомогою музики. Як зауважує Валерій Федоренко, у середовищі музик, що грають у ресторанах, узвичаєно виконувати мотив «до-ре-мі-до-ре-до» в тих випадках, коли їм трапляються набридливі клієнти, які ледь не силоміць нав'язують свої замовлення оркестрові на виконання певних номерів. Мовою словесних засобів це перекладається як непристойне відсилення когось у відомому напрямку [5, 173-174].

За свідченням американських науковців, поточна інформація впливає на гени, оскільки ДНК може сприймати людське мовлення. Усі наші розмови з позиції фізики є акустичними хвилями, які вловлює орган слуху й передає до головного мозку – так відбувається усвідомлення почутого. Дотепер уважалося, що на цьому все й завершується, але виявилось, що мозок відправляє наше мовлення далі у вигляді електромагнітних коливань на «порожні» ділянки ДНК і поводить ця інформація по-різному: нейтральна довго не зберігається, а негативна спричинює тимчасові зміни в структурі намистинок, а отже, затримується на довше. Сварки, скандали – це, безперечно, джерело негативної інформації. Якщо вони повторюються постійно, структура «порожніх» ділянок увесь час перебуває у зміненому стані, і це позначається на спадковій частині. У результаті цих впливів імунітет послаблюється і на світ з'являються хворобливі діти.

Якщо матюкання в крові, то допоможе, мабуть, лише переливання. Однак не зайвим буде порівняти лайку з дірками в кишені, через які випадає успіх.

Найдавніший зі зразків письма, що зберігся до наших часів, папірус Пісса. На думку вчених, йому понад 6 тисяч років. Крім поважного віку,

наше зацікавлення викликає насамперед те, що на ньому написано. Папірус починається такими словами: «На жаль, світ тепер не той, що був раніше. Кожен хоче писати книжки, а діти не слухають батьків». Як бачимо, стародавній текст актуальний нині до банальності: світ змінюється, а проблеми залишаються ті ж самі.

І наостанок. Слово «школа» своїм корінням сягає грецького *scholē*, що спочатку означало „мати вільний час, витратити його марно; гаяти, зволікати”, потім „займатися чим-небудь на дозвіллі”, „проводити час за вченими бесідами”. Хотілося б, щоб для сучасного учня 12 років, проведені за шкільною лавою, не зяяли порожнечою, не були витрачені на пусто-порожню балаканину, а стали першими сходинками інтелектуального зростання, періодом учених (але ніяк не псевдовчених) бесід з ерудованим, усебічно обізнаним учителем.

Література

1. Малюга Н. М. Мовознавство в питаннях і відповідях для вчителя й учнів 5 класу / Н. М. Малюга // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: [зб. наук. праць] / [редкол.: Баранник Д. Х., Білоусенко П. І., Поповський А. М. та ін.; за ред. Ж. В. Колоїз. – Вип.1. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – С. 142–150.
2. Малюга Н. М. Мовознавство: упровадження результатів пізнання в практику сучасної школи / Н. М. Малюга // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов : [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг : КрДПУ, 2004. – С. 160–164.
3. Пінчук О. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О. Ф. Пінчук, П. І. Червяк. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2005. – 152 с.
4. Українська мова 5-12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів : [навчально-практичне видання]. – К. : Вид-во ВТФ «Перун», 2005. – 176 с.
5. Федоренко В. Л. Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали / В. Л. Федоренко. – Х. : Вид. група «Основа», 2006. – Вип.9 (34). – 320 с.
6. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 208 с.

УДК 811.161.2`37+811.161.2`373.611

Т. М. Мішеніна

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Мішеніна Т. М. Формування естетичного світогляду учнів на уроках української мови в контексті національної культури.

У статті розглянуто естетичне підґрунтя формування гармонійної особистості учня сучасної української школи. Автор доводить, що реалізація соціокультурної змістової лінії навчання української мови неможлива без урахування ряду чинників, зокрема